

SHOTË GALICA NË TREGIME POPULLORE

Shotë Galica (1895-1927), heroinë e popullit, është protagonistja më e adhuruar në poetikën gojore shqiptare në përgjithësi, e në krijimtarinë tregimtare në veçanti. Edhe sipas tregimeve popullore, ajo u lind në Radishevë. Ishte bija e vetme e Halil dhe Salë Sejdiut dhe motër e gjashtë vëllezërve. Për lindjen e saj pati gëzim të madh dhe të shtëna armësh, sikur të ishte djalë. E pagëzuan me emrin Qerime.

Epitetin *Shotë*, simbol për vashat topolake, të bukura e krenare, ia dhuroi i ati. “*Shota*, në traditën folklorike, tek egjiptasit e lashtë, grekët, indianët, iranianët, irlandezët, japonezët e kinezët simbolizon bardhësinë, bukurinë e butësinë, dritën e elegancën, ëmbëlsinë e fisnikërinë, forcën jetësore e hijeshinë, lidhjen e lumtur bashkëshortore e pavarësinë, përpikërinë e përzemërsinë. Pjesa më e madhe e gojëdhënave, himneve, motiveve e poemave, Shotën e ngrisin deri në hyjnizim. Është shpend i panjollosur, drejtues i njohur, i pagabueshëm dhe i sigurt. Shota i di të gjitha rrugët ajrore, tokësore e ujore. Ka dituri cilësore për orientim, strategji e shkathtësi të pakrahasueshme. Është epifonë e gjallë e dritës. Simbolizon truprojnë e Apolonit.

perëndi i muzikës, poezisë e profetizimit. Penat e shotës përdoren në ceremoniale e solemnitete”.¹

Shotë Galica shquhet si *amazone*, “nga greqishtja amazones, gra luftëtare në luftën e Trojës, stërgjysh i të cilave ishte Aresi, Zoti i luftës”.² Shotës i jepen cilësi të Ajkunës, motrës së Mujit dhe të Halilit, heroinë e këngëve legjendare të ciklit të kreshnikëve. Krahahet edhe me Zanën e Malit, qenie mitike, që nga ilirët e deri në ditët tona. Zana është hyjni e natyrës së virgjër, e burimeve, maleve e bjeshkëve. Është si nuse e bukur, që ndihmon trimat. Çabej e studiues të tjerë Zanën e maleve shqiptare e personifikojnë me Dianën, hyjneshë romake. I përngjan edhe Zhanë d’Ark-ës (1412-1431), heroinë mesjetare nga Franca, që në moshën 17-vjeçare vëhet në krye të ushtrisë franceze, në luftë kundër asaj angleze.

Shotën, çikë hastreti, i ati e merrte nëpër oda, “aty ku zëvendësohej mësimi shkollor, ku derdhej gurra e pafund e urtisë popullore, ku ajo mori edukatë burrërore”.³ Prej odës shkollë fitoi njohuri elementare historike për luftëtarë e personalitete më të shquara. Ishte bareshë e më vonë artizane e dalluar. Fshati i saj kishte një të kaluar të lavdishme. Ishte shembull për luftë kundër armiqve.

¹ J. Chelolier A. Cheerbrant, *Rijecnik simbola*, nakladni zavod, MH, Zagreb, 1989, f. 388, 481.

² Vojtech Zamarovsky, *Heronjtë e miteve antike*, Rilindja, Redaksia e Botimeve, Prishinë, 1985, f. 35.

³ Ajë Haxhiu, *Shota dhe Azem Galica*, shtëpia botuese “8 Nëntori”, Tiranë, 1976, f. 9.

Epopeja e Shotë Galicës fillon që nga mosha e saj 14-vjeçare. Pas djegies së shtëpive në Radishevë dhe në shumë fshatra përreth, më 1909, së bashku me vëndësit që braktisën fshatin, edhe Shota u gjend në mal. Këtu zë fill edhe kalitja e saj fizike e shpirtërore për jetë nëpër male.

Azem Galica, në prill të vitit 1912, Shotën e kërkon për grua. Në maj të këtij viti shpallet kryengritja e përgjithshme shqiptare. Kosova ishte si djep kryesor. Mbeti e papërfunduar marrëveshja e dy familjeve për miqësi tradicionale. Në mars të vitit 1913 në Miku-shnicë Azemi lufton kundër xhandarëve që përpiqeshin për ta zënë e për ta dërguar në ushtrinë serbe. I vritet bashkëluftëtari Dan Halil Radisheva, vëllai i Shotës. Vetë plagoset në dorën e majtë dhe, për herë të parë e të fundit, kapet i gjallë. Një vit qëndron në Burgun e Pozharevit. Në mungesë të mjekimit katër gishta të dorës së majtë i mbesin thuajse të shtanguar. Më 1914 arratiset e vjen në Galicë.

Shota, në vjeshtën e vitit 1915, martohet me Azem Galicën. Ishte e lumtur të jetë bashkëshorte e trimit më të madh të shekullit të tij. Ajo ishte 19- vjeçare e Azemi 24- vjeçar. Mbiemri i Azemit *Galica* u bë edhe mbiemri i Shotës. Tani Shota, me emër e mbiemër Shotë Galica, u bë e njohur në mbarë vendin e më tej. U përpoq që bashkëshortit të vet sa më shumë t'i gjasojë me sjellje e trimëri.

Tregimet popullore për Shotë Galicën, në aspektin historik, sikur edhe ato për Azem Galicën, shkojnë duke i

prekur vetëm kulmet e ngjarjeve më të rëndësishme. Janë fragmente nga periudhat më dramatike të historisë sonë kombëtare. Kontribuojnë me shumë dëshmi që vlerat historike t'u shpëtojnë hijeve të harresës. Konsiderohen si kronika të bazuara në realitetin përkatës. Në luftën e parë pas martesës, me rastin e rrethimit në Galicë, Shota vret një xhandar. Nga entuziazmi, për herë të parë, prej gojës së saj, me zërin më të lartë, doli thirrja "O, prite Azem Galicën, prite"!⁴ Po atë ditë, krah për krah me Azemin edhe Shota ngjitet bjeshkës së Qyqavicës. Lufta për liri do të bëhet jetë e saj.

Shota, me pasion, e donte folklorin. "U binte shumë veglave muzikore të ambientit. Çiftelia ishte armë e parë në duart e saj. Nga krijimtaria gojore, në veçanti i pëlqente epika historike. Këngën e saj malsorçe: 'Ç'ja në këto gjamë si po i bjen era', sikur edhe sot i dëgjojmë. Ishte shahir mbi shahira. Në mes të luftërave, gjente mundësi të merrte pjesë edhe në gazmende. Lum ai tubim gazmor që e priste Shotën këngëtare, luftëtare, mahitare, shenjëtare e valltare. Kudo që u gjend i pat hije fjala e vendi".⁵

I donte shumë armët dhe e pëlqente veshën e burrave. Thuhet: "Sa ishte me rroba të vashave ishte bija më e dashur, motra më e shtrenjtë, bashkëfshatarja më e nderuar e radishevasve. Kur i veshi rrobat e burrave ishte trimëreshë simbolike e popullit shqitar,

⁴ Mr. Ibrahim Çitaku, *Azem Galica dhe veprimtaria luftarake e çetave kaçake të Drenicës*, Prishtinë, 1996, f. 82.

⁵ Ibrahim Rexha, rapsod popullor nga Kopiliqi i Poshtëm.

luftëtare e parë e më në zë e kohës së vet dhe ndër femrat më të njohura në arenën kombëtare e ndërkombëtare”. “Plisi i bardhë si bora majë bjeshkëve, që mbulonte flokët e zeza, të mbledhura gërshet prapa qafës, plotësonin kuptimin e trimërisë e të qëndresës, si shkëmbinjtë legjendarë e të fortë që s’i tund asnjë rrebesh. Veshte mitan kazmir të zgjedhur nga pambuku, të zi e të qëndisur. Në kraharor kishte fermenën karakteristike, që e veshin burrat e bëshëm. Në vend të vargjeve me rruaza, në qafë i varen qystekët e një sahati të xhepit. Në vend të kollanit të nusërisë, në brez ka një rrethatore fishekësh dhe dy shoka të dredhura, të cilat ia ngushtojnë trupin. Aty qëndron, me grykë të rrasur, një nagant i gatshëm, të cilit i vezullon dorëza e qëndisur me agjend. Tirqit e galëm, me shumë fije gajtani e këpucët që, kur delte nëpër male, i zëvendësonte me opinga lëkure, plotësonin më mirë tiparet burrërore të Shotës. Ajo ishte grua për pushkë e luftë, e jo për xhixha, ojme e rruaza”.⁶ Në sytë e saj, sikur pasqyrohet gjithë trimëria, por edhe tragjedia e Kosovës. Vërejtjes së një çaushi famëkeq, para një tubimi masiv, se “është gjynah i madh për femrën të vishet në tesha të burrave e të del në male dhe para syve të botës”, Shota i përgjigjet: “Besa more çauash, edhe ma gjynah asht për ty të bajsh tesha të burrave. Sikur t’i kishe veshë teshat e grave, ta zamë ato të gruas sate, ndoshta do të kishin pasë ma hije. Bile ma tepër do t’i kishe përngja njeriut, se kështu qysh je”. Shota, me veshjen dhe luftën e saj,

⁶ Ajet Haxhiu, vep. e cit., f. 85.

hyri në histori. I mbylli gojët e hapura të egoistëve e të përgojuesve.

Veprimtaria e filluar e Shotë Galicës shënoi një hap të madh e të jashtëzakoshëm në transformimin e Lëvizjes Kaçake. Krahës luftës kundër armikut, grusht të fortë i dha edhe prapambeturisë shekullore. I tregoi botës se, po kërkoi atdheu, edhe nusja shqiptare di t'i veshë rrobat e burrave trima e me armë të ngjeshura. Kur për herë të parë doli para çetës, e veshur dhe e armatosur, u gjasonte trimave legjendarë.

Azem Galica me të drejtat e përkrahjet që ia dha bashkëshortes së vet e ngriti edhe më lart famën e burrërisë shqiptare. Para shokëve dhe opinionit demonstroi besë e trimëri të pashembullt. Reflektoi rreze të rilindjes së kulturës autoktone, përkundër kulturave të huaja e të imponuara me dhunë. Me emancipimin e Shotës Azemi bën përpjekje që popullit të vet t'ia heqë perden e zizë shekullore.

Personazhet e tregimeve për Shotë Galicën janë kryesisht kaçakë të përmendur, si Abaz Kurrumeli, Adem Miftari, Bajram Tërnaftci, Bec Ozdrini, Bejtë Galica, Bekë Galica, Çun Radisheva, Dan Deroci, Dan Radisheva, Emin Lati, Fazli Berani, Fekë Rakinica, Habib Kukiqi, Hajrë Prokshi, Halit Bajrami, Hasan Lahi, Hazir Rama, Isë Koshutani, Jetullah Koprija, Kamer Loshi, Kamer Llausha, Lec Gradica, Lutë Gllanasella, Mehmet Delia, Mehmet Radisheva, Murat Kameri, Mursel Ahmeti, Qerim Shashi, Rrukë Qubrel, Sadik Lubaveci, Sadik Lutani, Salih Radisheva, Sinan

Çitaku, Shaban Mangjolli, Shakë Radisheva, Shaqir Smaka, Xheladin Lubaveci, Xhemë Tërnavci, Zenel Baica e Zenel Ujkani, nga Drenica. Përtej Drenicës përmenden: Ajet Dervina, Azem Gjaka, Bekë Mihaliqi, Bekë Bisheva, Bel Popova, Beqir Rexha, Feriz Sallku, Habib Lupçi, Hasan Ferri, Hys Popova, Hysen Boshkoviqi, Ilaz Raçaku, Jusuf Mehaniqi, Ker Sadri Bardhi, Mehmet Konjuhi, Met Ymeri, Nak Berisha, Ramadan Dërvari, Ramë Alija, Rifat Bajska, Sadik Rama, Salih Shabani, Selim Dervina e Shtyt Bajçinofci.

Nga patriotët që ndihmuan Lëvizjen Kaçake, në tregimet për Shotë Galicën, më të theksuar janë: Bajram Curri, Bedri Pejani, Hasan Prishtina, Hoxhë Kadri Prishtina, kryetar i komitetit "Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës" në Shkodër, të themeluar më 1 maj 1918: Hys Ferataga, Igballe Prishtina, Luigj Gurakuqi, Miftar Bajraktari, Ramadan Shabani, Sadik Rama, Shaban Polluzha e Tafil Boletini. Jatakë më të besuar ishin: Banush Sedllari, Beqë Istogu, Dibran Ukshini, Fazli Berani, Fetah Bylykbashi, Hasan Veliqi, Liman e Smajl Buliqi, Nazif Jaha, Tahir Berisha e Zenë Gllareva.

Kriminelët, kundër regjimit të të cilëve lufton Shota, Azemi e kaçakë të tjerë janë: Kral Aleksandri, Mihajlo Ceroviqi, Miloradi i Kijevës, Naçallniku i Deviqit, Nikola Pashiqi, Pop Angjelko Neshiqi, Vuqina i Radishevës dhe Zhupani i Shkupit.⁷

⁷ Më gjerësisht, shih: Dr. Liman Rushiti, *Lëvizja Kaçake në Kosovë (1918-1928)*, Instituti i Historisë i Kosovës, Prishtinë 1981.

Në tregimet popullore për Shotë Galicën reflektohen luftërat më të përgjakshme kundër okupatorëve, prej ditës kur doli në mal e deri në fund të jetës së saj. Kështu, në Galicë, më 1916, zhvillohet njëra prej betejave më të vështira kundër xhandarmërisë austro-hungareze. Në rrethana lufte Azemit e Shotës u vdes fëmija i parë, por edhe i fundit, Sadriu dyjavësh. Shota para kufomës së të birit betohet se luftën kundër armiqve do ta vazhdojë deri në fund. Në luftën që bëhet në Bajë, afër Runikut, mbesin të vrarë shumë xhandarë austriakë dhe komandanti i tyre Llak Majstori. Vritet edhe Shaqir Smaka, deri atë ditë udhëheqës i çetave kaçake në Drenicën Veriore. Tani komandën e merr Azem Galica, që më vonë emërohet Komandant i Përgjithshëm i Lëvizjes Kaçake në Kosovë. Pasojnë luftërat e pandërprera, në Abri të Poshtme, Dubofc, Gradicë, Klladernicë, Kozhicë, Lushtë afër Mitrovicës, Llaushë, Mikushnicë, Runik, Shalë e Bajgorës e në Tërdefc. Më 1917 në Abri të Poshtme në luftë me bullgarët Azemi dhe i vëllai Ademi plagosen rëndë. Afro 6 muaj qëndrojnë në Qubrel, në odat e Smail dhe Liman Buliqit, nën përkujdesjen rigorozë të Shotës. Nga fundi i këtij viti luftojnë edhe në Gradicë e Llaushë.

Më 1918 “Çetat kryengritëse shqiptare dhe populli i mobilizuar nën komandën e Shotës dhe Azemit, te Përroi i Keq”, afër Skënderajt, sulmojnë ushtrinë austro-hungareze. Zënë mbi 2000 ushtarë e oficerë. Në tetor të këtij viti në Pejë ngritet flamuri kombëtar. Shota merr pjesë në darkën solemne që e shtroi në Mitrovicë

gjenerali francez Bashle, ku Azemit i dhurohet një shpatë e oficerëve të lartë. Konstatohet edhe tradhtia e Kostë Vojvodës.

Në pranverën e vitit 1919 bëhet luftë e ashpër në Radishevë e në Deviq kundër forcave çetnike të drejtuar nga Kostë Vojvoda. Në Zhabar, afër Mitrovicës, Azemi takohet me kriminelin Mihajlo Ceroviq, i dërguar nga Beogradi kinse për marrëveshje. Në anën e Azemit ishin Ajet Koshtova, Dan Deroci, Fazli Berani, Mehmet Delia dhe dy vëllezërit e Shotës, Mehmeti e Salihu, ndërsa në anën e Ceroviqit Big Boshkoviq, biri i popit të Koloshinit, dhe shqiptarë ndërmjetësues Beqir Voca, Rexhep Fazliu e Shaban Rexha. Biseda i gjasonte dyluftimit. "Azemi për ndaljen e luftës kërkoi tetë kushte: të njihet e drejta e popullit shqiptar të Kosovës për t'u bashkuar me Shqipërinë; të ndalohen menjëherë vrasjet, djegiet e plaçkitjet; të ndalohet grabitja e tokave të shqiptarëve, ardhja e kolonëve serbë e malazezë dhe dëbimi i shqiptarëve jashtë vendit; të ndalohen operacionet ndëshkuese të ushtrisë e xhandarmërisë serbe kundër shqiptarëve, nën pretekstin e mbledhjes së armëve dhe të ndjekjes së çetave kaçake; të lejohet hapja e shkollave shqipe; gjuha shqipe të jetë gjuhë zyrtare dhe nëpunësit e huaj të zëvendësohen me nëpunës shqiptarë; të ndalohet burgosja dhe internimi i familjeve të luftëtarëve të çetave dhe të atyre që i përkrahin çetat; të ndalohet ndjekja e çetave shqiptare dhe të gjithë atë që ndiqen të mbrohen nga çetat kaçake.⁸

⁸ Ajet Haxhiu, vep. e cit., 89.

Shota me disa luftëtarë gjatë tërë këtij takimi qëndroi në Kodrën e Gërmovës, duke u bërë roje pjesëmarrësve. Pas takimit përfaqësuesit e çetave kaçake propagandonin në popull që të mos i nënshtroheshin pushtetit serb, të mos i kryenin obligimet, të rinjtë të mos rekrutoheshin në ushtrinë serbe.

Shota dhe Azemi që nga ditët kur u njohën për drejtues të luftës kërkuan që secili luftëtar të ishte jo vetëm trim, por edhe i disiplinuar, të sillet mirë në popull pa dallim feje e kombësie. Kjo i bëri të dashur për gjithë popullin e Kosovës e më gjerë. Për fat të keq, “Lëvizja Kaçake dhe drejtuesit e saj patën probleme me kaçakët të rrejshëm. Ata vinin në çeta si dezertues nga ushtria serbe, si vrasës me motive politike, si vrasës par hakmarrje. Ishin cuba e hajna, përkatësisht kaçakët të shtetit, të paguar siç shin ‘kaçakët’ e Ceroviqit. Mbanin armë dhe leje të veçanta. Minonin Lëvizjen. Ishin të padëshiruar nga çetat dhe jatakët”.⁹

Në një tregim thuhet: “Pas njëres nga betejat më të pëgjakshme në Kijevë më 1919 Azemi me Shotën dhe disa krerë të çetave dalin në Shqipëri. Me ta ishin edhe Hasan Prishtina e Ramadan Shabani. Për konak shkojnë në Kolmekshaj afër Shkodrës. Njëri nga mikpritësit e pyet Azem Galicën: “pse s’po ju shohim kurrë ulur në vend të madh as ty as Shotën”? Shota, me lejen e Azemit, iu përgjigj: “Ne i kemi rolet e ndara. Për krye vendi në odë të burrave e për mençuri e kemi Ramadan Shabanin; për të shkolluar e të dijshtëm e kemi Hasan

⁹ Dr. Liman Rushiti, vep. e cit., 107.

Prishtinën; për luftë, nëse ka nevojë, janë shokët tanë të armatosur, Azemi edhe unë”.¹⁰

“Më 1921 ishim në Kralan afër Deçanit. Rrethohemi nga një tog ushtarësh serbë. I vramë eprorin dhe prijësin e tyre. Të tjerët morën ikën. Ne vazhduam rrugën. Shota, atë ditë, ishte në tesha të grave dhe hyp në kali. Azemi e kishte veshur një pallto e një kapuç ushtarak serb. E takuam një djalosh kah njëzetvjeçar. Azemi e fton të na e tregojë rrugën dhe duke ecur përkrah me të, i thotë: “Unë jam Miliq Kërsta! E kam grabitur këtë nuse shqiptare! A di ti të më tregosh, së paku diçka, për Azem Galicën”? “More le ta thejë qafën Azem Galica”! – u përgjigj djaloshi. Azemi e hoqi kapuçin e vënë mbi plis dhe pallton mbi veshjen kombëtare dhe i thotë: “Unë jam Azem Galica”! Djali, pa menduar shumë, e përqafoi Azemin me një vaj të përmallueshëm. “Mos qaj, i tha Azemi, se fole keq për mue”. “S’jam pishman për çka fola më pare”! “Pse”? – e veti Azemi. “Se Azem Galica gjallë e Miliq Kërsta të merr nuse shqiptare s’do të bëhet kurrë”! – tha djaloshi. Po edhe Azemi, sikur u emocionua shumë nga kjo përgjigje e shkathtë, e përqafoi edhe më fort djaloshin dhe ia fali një pushkë e një rreth fishekë”.¹¹

Shota në tregime del si oratore e shquar. Një përfaqësues serb, që më 1922 kërkon “marrëveshje”, në bisedë, i thotë Azemit: “Te ju janë egërsuar edhe

¹⁰ Vesel Galica, tregimtar popullor nga Galica.

¹¹ Xhemë Tërnafc, bashkëluftëtar i Azem Galicës dhe tregimtar popullor nga Tërnafc.

gratë”. Shota ndërhy: “nuk është kjo egërsia jonë po egërsia juaj. Okupatorët na detyrojnë të sillemi si ushtarë malesh e jo si nëna fëmijësh. Ne luftojmë për të kryer detyra ndaj atdheut. Le të egërsohen e le të tërbohen sa të donë krali e Pashiqi juaj. Do të vjen dita që, mbi gjakun tonë të derdhur të binë liria. Edhe guri e druni flasin se kjo tokë asht tokë shqiptare. Gjuha e njerëzit janë tapia e vendit”¹²

Shotë Galica nëpër kuvende fliste rrallë, por fjala e saj kishte peshë. Shpesh arrinte t’i pengojë gjakmarrjet dhe, në vend të vëllavrasjes, të shtrihen duart e pajtimit. Pajtimi ishte parakusht për luftë të suksesshme kundër armiqve. Në një dokument serb theksohet: “Azem Bejta çmohet si tribun kombëtar. Ka arritur t’i pajtojë e t’i bashkojë shqiptarët kundër Serbisë. Është shumë i rrezikshëm dhe një nga elementët më gjakatarë që gjenden në arrati. Manovron vetëm nëpër fshatra të banuara ekskluzivisht me shqiptarë. Ata e ruajnë me kujdes. E furnizojnë me të gjitha gjërat e nevojshme. Çdo ndjekje kundër tij është e gjykuar të dështojë. Mund të kapet vetëm me shuma të mëdha parash. Me anë të të besuarve tanë duhet të hetohet se ku gjendet, në mënyrë që, me forca të armatosura të rrethohet e të likuidohet”¹³

Shota me Azemin e me një grup bashkëlufëtëtarësh në pranverën e vitit 1923 i shkojnë në kullë një malësori të rrethinës së Shkodrës. Shota ulet në trapazan.

¹² Ajet Haxhiu, vep. e cit., f. 200.

¹³ Dr. Liman Rushiti, vep. e cit., 200.

Mikpritësi, pasi përshëndetet me ta, i afrohet Shotës. Ia qet dorën rreth qafe e i thotë: “Ah djaloshi i axhit, po sa i bukur qenke. Sa të paska hije arma e veshja. Ty po të dua më së forti, se i paske dhënë hijeshi çetës”. Më pas i drejtohet Azemit: “O Azem Galica, këndeje prej nesh e dimë se ti kudo që shkon e merr edhe Shotën me vete, na përbehemi për Shotë Galicën. Po si s’paska ardhë sot me ju”? Azemi i përgjigjet: “Besa këtu është! Bash qaj ‘djaloshi’ nën sjetullën tande, që po e don më së forti e që vetëm ai i paska dhënë hijeshi çetës, është vetë Shotë Galica”! Malësori skuqet së tepërmi. Kërkon falje. Do të largohet, por Shota e përqaфон vëllazërisht dhe, për një kohë, e ndal pranë vete”.¹⁴

Në Klinë të Poshtme çetën e rrethon xhandarmëria. Azemi, sipas propozimit në shaka të njërit prej shokëve, i lidh dy shami nën dy krahët. Kur vrapon me kal nëpër kodra të Klinës, shamitë i hap era. Pasi ishte mjegull, prej rrafshit dukej sikur po fluturonte. Këtu zë fill legjenda që mori dhenë se “Azemi është drangua dhe nuk e kap plumbi”.

Shotë Galica thuaja në të gjitha luftërat mori pjesë krah për krah me Azemin e shokët e tij. Luftuan kundër agrarit, angarisë, kolonizimit, krimeve të papara, shpërnguljes e shtypjes, të përejella me aksione shfarosëse e fushata të ashtuquajtura të çarmatimit të shqiptarëve. Poligone të masakrave në Drenicë ishin: Balta e Runikut, Përroi i Keq, Përroi i Popit, të gjitha stacionet e xhandarmësisë dhe Manastiri i Deviqit.

¹⁴ Miftar Goxhuli, tregimtar popullor nga Makërmali.

Heroizmi i Shotë Galicës kurorëzohet në luftën përfundimtare në Galicë, më 15 korrik 1924. Sipas tregimeve, “Kulla e Azem Galicës dhe tri fshatra të Zonës së Lirë, Galicë, Lubavec e Mikushnicë, ditën e tretë të bajramit të vogël rrethohen nga më shumë se 2000 ushtarë jugosllavë. Kishin armatim më modern të kohës. Komandoheshin nga Zhupani i Shkupit. Në kullë, përveç Azemit e Shotës, ishin edhe Bajram Tërnafc, Hazir Vitaku, Hys Popova e Shaban Mangjoll. Në roje u gjendën Kamer e Shaban Llausha. Me gjësimin e topit të parë dalin prej kulle. Azemi posa del në oborr vret një kapiten. Filloi lufta grykë më grykë. Shota shkëlqente me aftësi strategjike për ta shpërthyer rrethimin e parë. Sipas porosisë së Azemit, mbi plis e vë një shami dhe vrapon drejt britmës së grave e të fëmijëve që sadopak t’i qetësojë. Në livadh të Isuf Rexhës, mu në valët e luftës, për fat, një granatë bie midis ushtarëve të armikut. Ajo i ndihmoi për shpërthimin e rrethit të dytë. Në sokakun e ngushtë drejt Mikushnicës, ndeshen ballë për ballë me ushtri. Vriten 16 prej tyre por edhe Azemi mori plagën e parë. Plumbi i depërton prej anës së djathtë të gjoksit e në shpinë. Skajet e një peshqiri të dredhur i fut në të dy vrimat e plagës, për të penguar gjakderdhjen përbrenda. Para shtëpisë së Isuf Rexhës Azemi e Bajram Tërnafc vrasin një oficer dhe tre ushtarë. Te Mrizet e Mikushnicës vriten Bajram Tërnafc, Halit Bajrami, Kamer Xhema, Murat Lubaveci e Sadik Lubaveci. Aty ku ka luftuar Qerim Shashi më vonë është gjetur një zog mali i vrarë dhe një gjarpër i këputur në tre vende.

Azem Galica, pas shpërthimit të rrethimit të tretë merr plagën e dytë vdekjeprurëse. Kaçakët e mbetur gjallë së bashku me të kalojnë Galicën. Ushtria s'i ndjek dot, por shpërndahet nëpër fshatra për të bërë plojë. Zëra të tërbuar, plot fyerje e sharje në gjuhën serbe tmerronin më shumë se krismat e topave. Mbi tri fshatra binin breshëri plumbash e predhash. Flaka që delte prej shtëpive, hambareve e koshave, plevicave e stogjeve, prej shtregave e drithërave të pakorrur nëpër ara, dukej sikur prekte qiellin. Klithmat e fëmijëve e të grave, ulurima e qenve dhe e kafshëve që digjeshin për së gjalli, groponin zemrat e përjetuesve të kësaj tragjedie. Azemi, prej Kronit të Ftohtë ndërmjet Krasa liqit e Kozhicës shikon me dylbi. Ejalët e padëgjuara më parë prej tij: "Ah i mjeri unë, vllaznit e mi" u përcollën me lot të paparë, që rodhën me shpejtësi sikur nxitonin ta fiknin zjarrin e madh mbi Arbërinë e Vogël.

Ushtria serbe në mes të Galicës, në sheshin ku përpiqeshin tri rrugë, me sulmin e parë pushkatoi 25 burra e një grua. Një grua tjetër u dogj për së gjalli. Deri pas dite numri i të pushkatuarve arrin në 42 veta. S'dihet për të vrarë e të masakruar në periferi. Brahim Galica, që mbijetoi pushkatimin, tregonte: "Nji oficer e bjen nji djalë afro 12 vjeç dhe e fut në rreshtin tonë që ishim për batare. Me duer të lidhuna, u munduam që disi ta fshehim, por na hetoi. Për inati tonë e kapi për krahun, e çoi nalt dhe i ra 6 herë allti. Ajete Shaqiri, nëna e atij djali dhe reja e Halit Bajramit, tregonte: "Shkova për ta kërkuar djalin edhe në vendin ku i kanë pushkatue burrat. Ishte gjaku deri në zog të kambës. Gardhiqet

e kalluna nga zjarri i pushkëve u kishin ra sipri. Shumë xhenaze ishin djegë. Djalit tim ia gjeta vetëm një mangë të mitanit dhe plisin e shpuem në 12 vende. Trupi e teshat e tjera i ishin djegë.

Shotë Galica kah ora 7 e mbrëmjes i printe një turme grash e fëmijësh drejt bjeshkës së Qyqavicës. Dy xhandarë shqiptarë e njohin. E ndihmojnë që të depërtojë përtej rrethimit. I thonë: “Bani të fala Azemit, nëse është i gjallë, prej Bajram Selacit e Kosum Gërdofcit”! Shota nuk u flet fare. Pas orës 8 arrin te Kroni i Ftohtë. I afrohet Azemit me fjalët: “Për hajr varret o trim, ty dhe shokëve tu”. Shota, krahas luftës heroike tregon edhe qëndresë heroike.

“Agon dita e 25 korrikut 1924. Jemi në Përçevë. Azemi ishte në agoni. Shota ia mbante kryet në gjoks. Kah ora 6:30 me një të ngritur lart të të dy dyarve Azem Galica jep shpirt. Të gjithë mbetëm të ngrirë për komandantin tonë. Azemi dukej sikur flinte. Edhe vdekja nuk ia prishi hijeshinë kësaj fytyre burrërore. Shota hoqi nga brezi i luftëtarit të madh revolen dhjetëshe dhe pushkën që kurrë nuk i njohu gabimet në qitje. Heshtjen e varrit prej disa minutash e ndërpreu Shotë Galica. Ajo u ngrit në këmbë e na tha: “O burra, ju shnosh për Azem Galicën. Besoj që edhe ai neve, po edhe na atij, duhet t’ia bëjmë hallall. Me vdekjen e Azemit s’do të thotë se e humbëm luftën. Do të luftojmë deri në fitore. Në fund, një amanet, që armiku

kurrë mos të merr vesh për vdekjen, as për vendvarrimin e Azem Galicës.¹⁵

Miti i pavdekësisë së Azem Galicës te serbët e malazeztë ishte i pathyeshëm për më tepër se gjysmë shekulli. S'dihet saktësisht numri i viktimave që ranë duke e mbrojtur sekretin e shpellës ku u lëshua trupi i Azem Galicës. Një vit pas vdekjes së Azemit, Naçallniku i Deviqit deklarohet haptas se "Azem Bejtën, me të dy sytë e mi e kam parë duke fluturuar".¹⁶ "Dy ushtarë shqiptarë, në shërbim të ushtrisë serbe në Beograd, në oborr të kazermës, e këndojnë me çifteli këngën "Azem Bejta". Një oficer serb u thotë në shqip: "unë kam qenë në atë luftë. E kam pa Azemin duke fluturuar prej Galice e në Qyqavicë. Ju s'e theksuat fare fluturimin, andaj edhe s'po e dijsi këngën e tij".¹⁷ Miliq Kërsta e thërret Ajet Paliqin e Qubrelit, rapsod i njohur, të paraqitet në stacionin e xhandarmërisë në Istog. Ishte bërë zakon që ai i cili thirrej nga Miliqi të hallashtiset me familje e farefis ngase s'kthehej dot i gjallë. Ajeti shkon. Miliqi i thotë: "A ma jep besën e shqiptarit që, për çka të pyes, do të më kallëzosh drejt"? "Po", i tha Ajeti. "Po bëhen afro dy vjet prej se e kemi rrethuar Azem Bejtën në Galicë. Ishim mbi 2000 veta. E dinim se po luftojnim me 16 kaçakë. Prej tyre s'janë vrarë as gjysma. Prej nesh, vargu i qerreve me të vrarë e të plagosur ishte prej Galice e deri në Vushtri. Me

¹⁵ Xhemë Tërnafe, i cituar më parë.

¹⁶ Ahmet Buliqi, tregimtar popullor nga Qubrelit.

¹⁷ Zenel Sadiku, tregimtar popullor nga Abria e Poshtme.

dijen tonë Azemi është vrarë. Po s'po del njeri që të na tregojë se ku është varrosur. Shkijet e mij për çdo ditë më thonë se Azemi po fluturon mbi fshatrat tona, prej kësaj bjeshke në tjetrën. Ne s'kemi vend në Kosovë. Si t'ua hjek tutën"? – e pyeti Miliqi. Ajeti u përgjigj: "Më vjen mirë që po më pyet për Azem Bejtën. Nëse shpëtoj i gjallë prej teje kahdo që të shkoj nëpër oda e tubime do të them Miliq Kërsta ishte "trim", sepse vetëm trimat pyesin për trima. Për vrasjen e Azemit, të them të drejtën, sa thonë është vrarë, po aq thonë s'është vrarë. Do të thotë se ose është vrarë, ose s'është vrarë"! Mjaft! Ti po bën hajgare me mua! Falë i qofsh lavdisë që ma bëre se unë qenkam trim, ndryshe pa kokë do të ishe dalë prej këtij stacioni, i tha Miliqi. Për çudi, Ajeti shpëtoi".¹⁸

Shotë Galica në vjeshtën e vitit 1926 me çetën e Mehmet Delisë lufton në Llaushë. Plagoset rëndë. Së bashku me disa fëmijë jetimë të shokëve të luftës, pas 12 vjet lufte, ia lë lamtumirën e fundit Kosovës. Vendoset në Shullaz e më vonë në Derven të Fushë-Krujës. Nga skamja detyrohet të shesë kalin e Azemit. Për fat atë e blen një kosovar që e paguan dy fish më shtrenjtë dhe i premton Shotës se do ta kthejë në Kosovë. Plaga që mori në Llaushë dhe prerja e gishtrinjve të mërdhirë po ia rrezikonin jetën. Në korrik të vitit 1927, në moshëm 32-vjeçare mbylli sytë kjo heroinë shqiptare. Me pikëllim gjithëkombëtar u prit lajmi për vdekjen e saj. "Halime Buliqi nga Qubrelë ishte moshatare e Shotës.

¹⁸ Mujë Loshi, tregimtar popullor nga Padalishta.

Së bashku kishin kaluar një pjesë të jetës baritore. Me pikëllim të thellë, pas vdekjes së Shotës, ajo pat thënë: "Sikur të jetonte Shotë Galica bile edhe pak ditë, të gjitha vajzat e kësaj ane do t'i veshnin rrobat e burrave, do t'i merrnin armët e do të luftonin kundër Serbisë".

Shota arrin zenitin e popullarizimit, si gradë më e lartë e personalitetit. Vetëm populli mund ta popullarizojë liderin e vet. Shumë vajzave të posalindura, por edhe pas pagëzimit me ndonjë emër tjetër u jepet emri Shotë.

Tregimet popullore për Shotë Galicën në kuptimin artistik janë trajtim i idealeve për liri e pavarësi. Janë krijime popullore të shprehura në artin cilësor të fjalës. "Janë art që ua çelë sytë njerëzve dhe i porosit që të mos i mbyllin dot para fakteve e problemeve të vështira, para zgjedhjeve të papranueshme dhe para alternativave tragjike".¹⁹ Janë prozë e hartuar në forma më cilësore e estetike. Gjuhësisht janë përmbajtje të sintetizuara enciklopedike. Në kuptimin etik, të gjitha tiparet e Shotës tregojnë se është e mburjtur me plot virtyte, se e do jetën e njerëzit, nderin e të vërtetën, e mbi të gjitha lirinë e atdheun. Ishte e urtë me miqtë e idealit, por e rreptë me armiqtë shekullorë. Ishte qengj para arsyës, por e papërkulur para dhunës e padrejtësisë. Ishte personaliteti më i admiruar, më i përjetësuar dhe më i simpatizuar për artin, për bashkëkohësit dhe për brezat që do të vijnë. U dallua me aftësi luf-

¹⁹ Arnold Hausser, *Sociologija umetnosti I*, shkoljska knjiga, Zagreb, 1986 f. 247.

tarake, me aktivitete e altruizëm, me ambicie të shëndosha e aspirata të bazuara. Udhëhiqej nga thellësia e mendimit, vendosmëria e vetëbesimi, vetëdija e vullneti i pathyeshëm.

Shteti shqiptar në vitin 1962 ia ngriti lapidarin me titull *Heroinë e Popullit*.